

Diskurser om hållbar stadsutveckling

En analys av Slakthusområdet i Stockholm

Anders Björkvall
Örebro universitet

1 Inledning

Slakthusområdet omvandlas genom hållbar stadsutveckling med fokus på mat, kultur och upplevelser. (Stockholms stad, 2025)

Denna artikel handlar om hur *hållbar stadsutveckling* kommuniceras om och på en specifik plats: Slakthusområdet, en del av stadsutvecklingsområdet Söderstaden i södra Stockholm. På stadens webbplats kan man klicka sig vidare till alla möjliga dokument om hur Söderstaden ska utvecklas (Stockholms stad, 2025). Det handlar om detaljplaner, kvalitetsprogram och arkitekturprogram, men också strategi- och marknadsföringstexter från privata firmor som på olika sätt projekterar i området. I dessa texter finns det *diskurser* om hållbar stadsutveckling, alltså sätt att tala om, tänka om och *representera* vad hållbarhet kan och bör vara i Slakthusområdet.

Samtidigt rivs, byggs och modifieras nu byggnader och miljöer på plats i Slakthusområdet, nära till exempel Avicii- och 3Arena i Johanneshov, Stockholm. Ferring (2016, s. 43) beskriver hur Stockholm i början av 1900-talet låg efter både Malmö och Göteborg som båda färdigställt moderna slakthus 1904 respektive 1905, och hur debatten om slakthus i Stockholm pågått sedan 1870-talet. Mellan åren 1906 och 1912 färdigställdes Stockholms slakthusområde på samma plats som det ligger idag, och det var vid den tiden det enda ställe i Stockholm där handel med och slakt av boskap var tillåten. Området var relativt litet vid den tidpunkten, men från 1930-talet och framåt flyttade andra verksamheter in,

även om de flesta hade med livsmedelsindustri att göra (Stockholms stad, 2024).

Trots inflyttningarna var Slakthusområdet glesbebyggt under mitten av 1940-talet, och det var först under 1960-talet som i princip hela området var färdigexploaterat och bebyggt (Brundin m.fl., 2012, s. 55). EU-regler gjorde sedan att all slakteriverksamhet upphörde 1991, vilket ytterligare drev på inflyttningen av andra verksamheter i området, också av sådana som inte var direkt kopplade till livsmedel (Ferring, 2016, s. 54). Och idag omvandlas Slakthusområdet totalt, som en del av så kallad ”hållbar stadsutveckling”.

I det inledande citatet ovan, från Stockholm stads webbplats, kopplas den hållbara stadsutvecklingen något indirekt till ”mat, kultur och upplevelser”. Här handlar hållbarhet inte om den typ av *ekologisk* hållbarhet som många kanske tänker på då ordet nämns, det vill säga resultatet av design och produktion som till exempel är miljövänlig, inte bidrar till klimatkrisen eller använder förnyelsebara råvaror. Sedan den så kallade Brundtland-rapporten (World Commission on Environment and Development, 1987) är hållbarhet dock mycket bredare definierat och omfattar till exempel frågor om ekonomisk stabilitet, hållbar befolkningsökning, fred och säkerhet (jfr Crabbe, 2012, s. 6). En konkret och välciterad definition erbjuds också i Brundtland-rapporten (World Commission on Environment and Development, 1987, opaginerad): ”Sustainable development is development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs.” Hållbarhet kräver alltså framsynthet och medveten planering.

Med utgångspunkt i Brundtland-rapporten brukar man numera tala om såväl ekologisk som *social* och *ekonomisk* hållbarhet. Den sociala handlar till exempel om att minska segregation och relaterar ofta till grundläggande mänskliga och demokratiska rättigheter. Den sociala hållbarheten är framskjuten i strategidokument för hållbar stadsutveckling i Stockholm och beskrivs exempelvis i Översiktsplan för Stockholms stad (Stockholms stad, 2018).

Ekonomisk hållbarhet kan handla om att skapa långsiktiga ekonomiska förutsättningar för andra typer av hållbarhet, och under senare år har till exempel begrepp som *cirkulär ekonomi* fått genomslag, som en del av den ekonomiska hållbarheten. Cirkulära ekonomier kännetecknas av ekonomiska modeller som till exempel gynnar att återanvända snarare än att ensidigt förbruka resurser (som givetvis också gynnar den ekologiska hållbarheten).

Ett cirkulärt synsätt på hållbarhet ligger bakom företeelser som ”upcycling” där materials och artefaktens värden ökar genom (om)design

(Björkvall, 2018; Björkvall & Archer, 2019; Crabbe, 2012). Detta är exempelvis vanligt i Afrika och Asien där föremål såsom plastflaskor eller plåtburkar får flera livscyklar genom att omdesignas till exempelvis konst- eller hushållsföremål. I västvärlden är ”upcycling” kanske mer förknippat med kläder och möbler som omdesignas och används på nytt. En tydligt intentions- och designdriven version av ”upcycling” presenterades i början av 2000-talet av McDonough och Braungart i de inflytelserika böckerna ”Cradle to Cradle: Remaking the Way we Make Things” (2002) och ”The upcycle: Beyond sustainability – designing for abundance” (2013). I McDonough och Braungart (2002, s. 27) beskrivs ohållbar design som ”linear, one-way cradle-to-grave”.

De föreslår istället ett tydligt alternativ till ”cradle-to-grave”-design: ”cradle-to-cradle”. Denna designprincip innebär att allt som designas inte bara designas för den första användningssyckeln, utan också för den andra, tredje, fjärde och så vidare. I relation till stadsplanering skulle det exempelvis kunna betyda att byggnader inte bara designas som bostäder, i en första användningssykel, utan att kommande användningar som yta för rekreation (till exempel på ett tak) designas från start, eller att de material som används lätt kan användas i andra syften efter att byggnadens första användningssykel är över.

De skilda förståelserna av vad hållbar stadsplanering kan och bör vara är utgångspunkten för analyserna som presenteras i detta kapitel. Syftet är att identifiera vilka *diskurser* – kunskap ur ett visst perspektiv om hållbarhet – som finns närvarande i texter om omvandlingen av Slakthusområdet och att se om dessa finns närvarande i *sociala praktiker* – vad som har gjorts eller ska göras – som pekas ut (eller *indexeras*) i Slakthusområdet. Till syftet knyts två frågor: Vilka diskurser om hållbarhet är mest framskjutna i centrala strategi- och stadsplaneringstexter om Slakthusområdet? Vilka, om några, av de identifierade hållbarhetsdiskurserna ansluter de indexerade sociala praktikerna i området till? Den sista forskningsfrågan handlar alltså om att det som pekas ut som möjligt att göra för människor – eller vad som redan har gjorts – kan vara grundade i olika perspektiv på, eller diskurser om, hållbarhet. Analysen av diskurser i texterna får mest utrymme i artikeln, men intresset för om och hur diskurser om hållbarhet ”plockas upp” i sociala praktiker i konkret urban design är också drivande.

Den omfattande stadsutvecklingen i Slakthusområdet ska alltså vara ”hållbar”, och denna studie motiveras huvudsakligen av att stadsutvecklingsprocessen kräver en kritisk granskning också ur ett språkligt perspektiv och ur vad vi kan kalla ett landskapssemiotiskt perspektiv: vad blir det av texternas hållbarhetsvisioner?

2 Forskningsfälten

Den ena delen av den undersökning som presenteras här består av analys av texter, men undersökningen innehåller också en fältstudie på plats i Slakthusområdet. Först presenteras här forskning som den text- och diskursanalytiska delen av undersökningen inspirerats av. Därefter beskrivs fälten *språkliga* och *semiotiska landskapsstudier* och *geosemiotik* som fältstudien anknyter till, och till slut ges exempel på forskning där dessa text- och platsperspektiv integreras, vilket också är målsättningen för denna undersökning.

Den text- och diskursanalytiska delen av undersökningen anknyter till det fält som kallas *ekolingvistik*, där språkets roll för ekologisk mångfald och hållbarhet analyseras. I en introduktion till fältet ställer Fill och Muhlhausler (2006) en mer språkssystemorienterad variant mot en mer tillämpad. I den förra kan exempelvis system som språkets grammatik analyseras som mer eller mindre antropocentriska, vilket kan påverka människans möjligheter att agera för till exempel ekologisk mångfald (Sapir-Whorf-hypotesen i olika versioner ligger ofta bakom sådana perspektiv). Den mer tillämpade varianten intresserar sig för hur språk används i mer eller mindre ekologiska syften, till exempel i medietexter. I Norden är Poutanens (2022) avhandling om hur ekologisk produktion och konsumtion representeras i kundtidningar ett exempel på en sådan tillämpad studie, som bland annat visar hur diskurser om Finland och det finländska flyter samman med ekologiska diskurser.

Den analys som presenteras i detta kapitel ansluter till den mer tillämpade ekolingvistiken genom att identifiera hur olika diskurser om hållbarhet används i ett antal centrala strategitexter om hållbar stadsutveckling. På så sätt ansluter analysen också tydligt till det breda fältet *kritiska diskursstudier* (Idevall Hagren & Westberg, 2024), där språkets potential att såväl representera som förändra sociala praktiker och samhället i stort är i fokus.

Bäckman m.fl. (2024) analyserar texter om stadsutvecklingen i Rosendal i Uppsala. De granskar kritiskt vad hållbarhet kan vara i dessa texter. De visar hur de texterna på flera sätt anknyter till den vedertagna uppdelningen i ekologisk, social och ekonomisk hållbarhet:

“Ecological sustainability” is achieved through greenery, closeness to nature, energy-efficient solutions and “environmentally friendly” materials. (...) “Social sustainability” is portrayed by stating that “everyone” is welcome and that there are places everyone can enjoy, through emphasising the need for varied architecture and different types of meeting places. It is however stressed that socialising and collaborating with neighbours is always voluntary. “Economic sustainability” is largely absent. When mentioned, it

relates to local businesses and jobs in, or in close proximity to, Rosendal.
(Bäckman m.fl., 2024, s. 426)

Forskning inom fälten språkliga och semiotiska landskapsstudier (Blackwood m.fl., 2016; Shohamy & Gorter, 2009; Thurlow & Jaworski, 2010) och *geosemiotik* (Scollon & Scollon, 2003) handlar istället om vad språk och andra kommunikationssätt gör *på* en viss plats. Typiskt studeras urbana miljöer utifrån blandningen av olika synliga språk eller andra *semiotiska resurser* på till exempel skyltar och byggnader, och relationen till sociolingvistik är tydlig: förändrade mönster i språk på plats tolkas i relation till socio-ekonomiska förändringar. Fältstudiedelen av den undersökning som presenteras här (se mer under Metoder och material nedan) är inspirerad av forskningen i dessa fält genom fokuset på hur språk och andra *semiotiska resurser*, alltså verktyg för att skapa mening, indexerar olika sociala praktiker i Slakthusområdet.

Det finns också forskning inom fältet lingvistiska landskap som precis som denna studie analyserar både stadsutvecklingstexter och språk på plats. Som en del av projektet ”Språkets roll i segregations- och gentrifieringsprocesser: Språkliga landskap i Göteborg” kombinerar Järlehed (2024) analys av texter om stadsutveckling med exempel från Göteborgs urbana miljö. Han definierar stadsutvecklingsdiskurs så här:

Med stadsutvecklingsdiskurs avser jag den språkligt medierade kunskap som produceras om hur staden ska utvecklas och byggas, och de maktrelationer som möjliggörs och upprätthålls genom denna kunskap. (Järlehed, 2024, s. 10)

Järlehed visar hur diskursiva betydelser kring ”vertikalitet” manifesteras såväl i lokala översiktsplaner och marknadsföringstexter som på plats i olika delar av Göteborg, och ansatsen är tydligt kritisk.

3 Metoder och material

Utgångspunkten i ekolingvistik, kritiska diskursstudier samt semiotiska landsskapsstudier och geosemiotik gör att tre analytiska begrepp blir drivande för den analys av Slakthusområdet som presenteras här: *diskurs*, *indexikalitet* och *social praktik*. Vi börjar med diskurs. Diskurs definieras med Idevall Hagren och Westberg (2024, s. 32) som ”socialt konstruerad kunskap om någon aspekt av verkligheten, som formas genom systematisk kommunikation som tar materiell form genom text”. I analysen identifieras diskurser om hållbarhet främst i strategi- och plantexter om Slakthusområdet (se tabell 1).

Diskursanalysen har genomförts på ett tämligen textnära sätt. Ordet ”hållbarhet” i alla böjningsformer har identifierats i materialet, och den mening som ordet ingår i och relevanta, omgärdande meningar har också analyserats. Med fokus på exempelvis typen av verb, adjektiv, adverb och substantiv kartläggs hur olika typer av hållbarhet i Slakthusområdet beskrivs och representeras. Alla typer av hållbarhetsbeskrivningar har identifierats och analyserats, och analysen har inte på förhand styrts av huvudtyperna från Brundtland-rapporten (World Commission on Environment and Development, 1987). Ett kort exempel kan illustrera analysen:

Byggnadens övre del redovisar teknik och hållbarhet. (Arkitekturprogram för kulturkvarteren, 2023, s. 41)

I exemplet kopplas ”hållbarhet” som objekt till verbet ”redovisar”, och det är ”byggnaden” i sig som redovisar hållbarhet. Inom en nominalgrupp samordnas vidare ”hållbarhet” med ”teknik”. Meningen ingår i ett större sammanhang, men här är den kunskap om hållbarhet som redovisas knuten till en typ av synliggörande av hållbarhetsvärden i byggnaders design som i den större analysen kallas för en *fysiskt-estetisk hållbarhetsdiskurs* (som det finns många fler exempel på). I vissa fall analyseras också *interdiskursiva* samspel med andra diskurser och genrer; exempelvis samspelar ofta diskurser om ekologisk hållbarhet med andra genrer, som reklamgenrer, och med andra diskurser, som exempelvis tillväxtdiskurser.

Analysbegreppen indexikalitet och social praktik är främst relevanta i fältstudien. Analysen på plats i Slakthusområdet – som syftar till att identifiera spår av sociala praktiker i det semiotiska landskapet – fokuserar på indexikalitet: ”an index (...) points to its meaning” (Scollon & Scollon, 2003, s. 26), och ett indexikaliserande tecken ”only has meaning because of where it is placed in the world” (s. 23).

Kort sagt dokumenterades texter, bilder, skyltar och byggnadsmaterial som på olika sätt indexerade sociala praktiker (”social practices”, van Leeuwen, 2008): vad människor gör, har gjort eller kommer att kunna göra i olika syften i Slakthusområdet. Ett konkret exempel är hur reklamskyltar i urban miljö kan indexera kommersiella praktiker. Praktiken konsumtion av närproducerade morötter eller praktiken konsumtion av diesel kan pekats ut. Dessa praktiker grundar sig i olika perspektiv på – eller diskurser om – hållbarhet (den ”gröna” eller ”bilburna” storstaden, kanske). I den aktuella analysen studeras hur de praktiker som indexerats i Slakthusområdet grundar sig på särskilda hållbarhetsdiskurser i de analyserade strategi- och plantexterna. Analysen av de sociala praktiker som indexerats genomförs alltså med de diskurser som identifierats i diskursanalysen som fond.

I linje med beskrivningen av text- och diskursanalysen respektive analysen av indexering av sociala praktiker i Slakthusområdets urbana landskap så består materialet för undersökningen av två delar. Å ena sidan studeras en uppsättning texter om Slakthusområdet, som till exempel strategi- och plandokument, å den andra analyseras 85 bilder av Slakthusområdets design i den del som kallas Kulturkvarteren. Materialen presenteras i tabell 1, där de också beskrivs kort.

Tabell 1. Material.

Materialtyp	Beskrivning
Övergripande kvalitetsprogram: Arkitekturen i Slakthusområdet (2023)	Ger övergripande vägledning för arkitekturen i hela Slakthusområdet. 35 sidor med många illustrationer och bilder. Utgiven av Stockholms stadsbyggnadskontor.
Program för Slakthusområdet (2010)	Beskriver den bakomliggande strategin om målen med omvandlingen av Slakthusområdet. 53 sidor med många bilder och illustrationer. Utgiven av Stockholms stadsbyggnadskontor.
Detaljplan 2A Kulturkvarteren (odaterad)	Faktablad som beskriver vision och idé med utvecklingen av Kulturkvarteren. 4 sidor med skrift och arkitektillustrationer av miljöer på varje sida. Utgiven av Stockholm Stad.
Gestalttnings-PM allmän platsmark 2023-10-13: Slakthusområdet, detaljplan 2a	Konkretiserar det övergripande kvalitetsprogrammets principer genom att gestalta Kulturkvarterens material, form och funktion. 23 sidor med detaljerade bilder och illustrationer. Utgivet av Exploateringskontoret, Stockholms stad.
Arkitekturprogram för kulturkvarteren (2023)	Beskriver normer för arkitekturen specifikt i Kulturkvarteren. Specificering av Övergripande kvalitetsprogram och Program för Slakthusområdet. 67 sidor med många bilder och illustrationer. Utgiven av Stockholms stadsbyggnadskontor.
Slakthusområdet (odaterad)	Presenterar den dominerande, privata, fastighetsutvecklarens vision om Slakthusområdet. 31 sidor med många bilder. Utgiven av Atrium Ljungberg.
Bilder från Slakthusområdet	85 bilder tagna av författaren vid på plats i Slakthusområdet vid fältstudier i januari och april 2024.

Webbplatsen Stockholm växer (Stockholms stad, u.å.) har varit navet för materialinsamlingen, och därifrån har de övergripande texterna med hela Slakthusområdet som huvudtema samlats in samt de specifika för just Kulturkvarteren. Däremot ingår inte specifika texter för de andra etapperna av stadsutvecklingen i materialet. En text, Slakthusområdet, är inte direktlänkad från den ovan nämnda webbsidan, och är utgiven av Atrium Ljungberg. Den har tagits med då Atrium Ljungberg är den privata fastighetsutvecklare som äger och främst utvecklar Slakthusområdets Kulturkvarter.

I tabell 1 listas också materialet från fältstudien i Slakthusområdet i januari och april 2024. Vid fältstudien dokumenterades byggnader, skyltar och miljöer i Slakthusområdet i sammanlagt 85 fotografier.

I resultatredovisningen nedan presenteras först analysen av strategi- och plandokumenten, och därefter följer analysen av indexerade praktiker i Slakthusområdet som sådant.

4 Diskurser om hållbarhet

De ekonomiska, sociala och ekologiska perspektiven på hållbarhet kan kallas för överordnade diskurser: de representerar kunskap om hållbarhet ur specifika perspektiv samtidigt som det finns normerande inslag i hur hållbarhet representeras. I inledningen av den äldsta texten av de analyserade, Program för Slakthusområdet (2010, se tabell 1), refereras det till dessa tre diskurser och de senare texterna i tabell 1 refererar ofta till denna text. Analysen nedan visar emellertid hur närvaron av dessa diskurser varierar i de analyserade texterna. Men analysen identifierade också ett antal andra hållbarhetsdiskurser som inte så enkelt kan ses som underkategorier till de ekonomiska, sociala och ekologiska hållbarhetsdiskurserna: Hållbar mobilitet, fysiskt-estetisk hållbarhet och kulturhistorisk hållbarhet.

4.1 Ekonomisk hållbarhet

I texterna om Slakthusområdet i allmänhet är den ekonomiska hållbarheten förvånansvärt nedtonad, vilket vi återkommer till. Den finns dock tydligt representerad i den text som har Atrium Ljungberg – en kommersiell aktör – som avsändare:

Här [i Slakthusområdet] finns plats för allt från startups till storbolag, där mixen ger en dynamisk miljö som gynnar utveckling och hållbar tillväxt. (Slakthusområdet, Atrium Ljungberg, s. 16–17)

På lexikal nivå är det ”tillväxt” som specificeras av adjektivet ”hållbar”. På så sätt är det tydligt att det är den ekonomiska hållbarheten och inte den sociala eller ekologiska som slår igenom. Interdiskursivt samspelar ”tillväxt” tydligt med ekonomiskt orienterade diskurser. I ekologiska diskurser ställs ”tillväxt” däremot ofta upp som en motsats till ”hållbarhet”, och ohejdad tillväxt anses inte vara kompatibel med ambitionerna att minska exempelvis klimatkrisens effekter. Interdiskursivt pekar ord och fraser som ”startups” och ”dynamisk miljö” också mot ekonomiska diskurser snarare än något annat.

På syntaktisk nivå upprättas också ett kausalt samband: det är ”mixen” av ”startups” och ”storbolag” i Slakthusområdet som ”ger” den dynamik som leder till ”hållbar tillväxt”. På vilket sätt denna tillväxt är hållbar förblir outtalat, men det verkar alltså falla tillbaka på diskursen om ekonomisk hållbarhet där produktivitet och bra företagsklimat är centralt för hållbar stadsutveckling.

En mer allmän ekonomisk diskurs ramar också in ”hållbara” som bestämning till ”stadsmiljöer” i samma text:

Förvärvet [av delar av Slakthusområdet] är Atrium Ljungbergs största någonsin och en nyckelsatsning i vår strategi att skapa hållbara och innovativa stadsmiljöer. (Slakthusområdet, Atrium Ljungberg, s. 30–31)

Atrium Ljungberg förvärvar alltså mark och byggnader som del av en större satsning på hållbara stadsmiljöer. Här är det inte självklart att det är ekonomisk hållbarhet som åsyftas, även om ”hållbara” samordnas additivt (Teleman m.fl., 1999, s. 883–884) med ”innovativa” – ett ord som också samspelar med register i företags- och nationalekonomiska diskurser – som bestämning till ”stadsmiljöer”. Slutsatsen blir att i båda utdragen från Atrium Ljungbergs text Slakthusområdet finns främst en ekonomisk hållbarhetsdiskurs.

Möjligen finns också konturerna av en ekonomisk hållbarhetsdiskurs i Arkitekturprogram för kulturkvarteren:

En ny struktur där baksidor blir till framsidor skapar förutsättningar för att fylla Kv. Arenan 2 med ett utåtriktat innehåll som driver flöden och bidrar till ett hållbart och attraktivt stadsliv. (Arkitekturprogram för kulturkvarteren, 2023, s. 60)

Det hållbara och attraktiva stadslivet verkar kräva tydliga framsidor som ”driver flöden”. Ett sådant ”utåtriktat” innehåll torde i detta sammanhang peka mot kommersiella verksamheter.

4.2 Social hållbarhet

En social hållbarhetsdiskurs skrivs fram relativt tydligt i den tidiga Program för Slakthusområdet från 2010, och det refereras där till en kommission:

KOMMISSIONEN FÖR ETT SOCIALT HÅLLBART STOCKHOLM

Som ett led i att förverkliga denna ambition har staden tillsatt en kommission för ett socialt hållbart Stockholm. Uppdraget är att analysera skillnader i livsvillkor i Stockholm och föreslå åtgärder för en jämlik och socialt hållbar stad. Kommissionen arbetar med fyra utvecklingsområden: arbete och försörjning, uppväxtvillkor och utbildning, boende och stadsmiljö samt demokrati och trygghet. (Program för Slakthusområdet, 2010, s. 6)

På lexikal nivå sticker till exempel nyckelord som ”jämlik”, ”livsvillkor”, ”uppväxtvillkor”, ”utbildning”, ”arbete”, ”demokrati” och ”trygghet” ut. Mitt i detta finns ”stadsmiljö” också nämnt. Den sociala hållbarhetsdiskursen framstår här som allomfattande. I princip samtliga värden kopplade till ett demokratiskt samhälle med jämlikhetsambitioner tas upp.

I Övergripande kvalitetsprogram: Arkitekturen i Slakthusområdet från 2023 behålls den höga ambitionen för området:

Det byggda ska användas som verktyg för att bidra till att lösa samhällets långsiktiga behov och tillföra staden hållbara kvaliteter med människan som utgångspunkt. (Övergripande kvalitetsprogram: Arkitekturen i Slakthusområdet, 2023, s. 5)

Arkitekturen konstrueras som ett verktyg eller *medel* (van Leeuwen, 2008, s. 114) för att tillgodose hela samhällets behov i ett längre perspektiv. Att det snarast handlar om en social hållbarhetsdiskurs understryks av att det är människan (inte naturen eller företag) som ska vara utgångspunkten för stadens ”hållbara kvaliteter”.

I Program för Slakthusområdet från 2010 lyftes ”trygghet” fram som ett centralt värde för den socialt hållbara staden. I Detaljplan 2A Kulturkvarteren, som alltså är en kort och rikligt illustrerad text som beskriver Kulturkvarteren specifikt, samordnas ”trygg” additivt med ”hållbar” när ”blandstaden” representeras i en nominalfras:

Området ska utvecklas till en hållbar och trygg blandstad och byggas ihop med omkringliggande stadsdelar. (Detaljplan 2A Kulturkvarteren, odaterad och opaginerad)

Återigen upprättas alltså en relativt stark koppling mellan hållbarhet och trygghet som en del av den sociala hållbarheten.

4.3 Ekologisk hållbarhet

Den ekologiska hållbarhetsdiskursen är tämligen framskjuten i materialet. Den materialiseras främst genom en underordnad *återbruksdiskurs* där ”upcycling” – eller återvinning av material, artefakter eller naturelement såsom vatten – ges ett tydligt värde. I Detaljplan för Kulturkvarteren anges hur byggelement ska återbrukas:

Återbruk planeras bland annat av den befintliga byggnadens skärmtak och tegel. (...). Återbruk planeras bland annat av den befintliga byggnadens tegel i de två sockelvåningarna. (Detaljplan 2A Kulturkvarteren, odaterad och opaginerad)

Återbruket är något som ”planeras”, alltså något som behöver designas i förväg – i linje med McDonough och Braungarts (2002; 2013) idéer.

I Gestaltnings-PM allmän platsmark 2023-10-13: Slakthusområdet, detaljplan 2 finns det fyra underrubriker med ”Hållbarhet” (s. 17, 19, 21 och 23). I samtliga fall handlar det specifikt om ”skyfallsvatten” och ”dagvatten” och hur detta återbrukas för att också exempelvis bidra till biologisk mångfald i Slakthusområdet. Här är ett exempel:

Hållbarhet

I den nedsänkta ytan som bildas i Östra Fällan samlas skyfallsvatten vid stora vattenflöden vilket bidrar till att skapa en robust skyfallssituation för Slakthusområdet. Dagvattnet leds till trädens skelettjordar. Här tas vattnet tillvara av träden, infiltreras, renas och fördröjs innan det leds bort. Träden placeras så att fina, solbelysta platser tas tillvara, för att skapa lövskugga och bidra till biologisk mångfald. (Gestaltnings-PM allmän platsmark 2023-10-13: Slakthusområdet, detaljplan 2, s. 17)

Återbruksdiskursen återknyter alltså relativt tydligt till en övergripande ekologisk hållbarhetsdiskurs här.

I Arkitekturprogram för kulturkvarteren ser det annorlunda ut. Här beskrivs hur återbruksdiskursen ska kunna representeras också i den urbana miljön, genom att (ekologiska) hållbarhetsdetaljer externaliseras – alltså visas upp i stadsmiljön – snarare än göms:

Den högre volymen kontrasterar både i ton och textur med sockeln. Båda delar tillsammans uttrycker husets hållbarhetsprofil: teknik i framkant samt återbruk. (Arkitekturprogram för kulturkvarteren, 2023, s. 40)

Ur ett semiotiskt perspektiv fungerar Arkitekturprogram för kulturkvarteren här som en manual för meningsskapande kring hållbarhet i urban

miljö: om vissa komponenter blir synliga, som en typ av *betecknande* i den urbana miljön, så indexerar betydelsen 'teknik i framkant samt återbruk'.

Bäckman m.fl. (2024) menar att en estetisk arkitektdiskurs kan motverka hållbarhetsdiskurser som förespråkar synliggörande av hållbarhetsdetaljer. I Arkitekturprogram för kulturkvarteren i Slakthusområdet skrivs sådana detaljer fram snarare än tonas ned:

Åtgärder för hållbarhet är i kontorshuset integrerade med tekniska system så som stomval, solavskärmning, solceller, dagvattenhantering. I stället för att gömma dessa viktiga mekanismer för hållbarhet görs de till en del i gestaltningen. (Arkitekturprogram för kulturkvarteren, 2023, s. 36)

I en estetisk diskurs skulle dessa tekniska hållbarhetssystem troligen ha gömts; här "görs de till en del i gestaltningen" i Slakthusområdet.

4.4 Hållbar mobilitet

Utöver triaden av hållbarhetsdiskurser (och vissa underdiskurser) som diskuterats ovan identifierades alltså ytterligare tre diskurser i de analyserade texterna om Slakthusområdet. Till att börja med knyts mobilitet tydligt till Stockholm stads framkomlighetsstrategi, vilket framgår av Program för Slakthusområdet:

Principer för utformning av nya byggnader, det offentliga rummet och grönsstruktur ska ligga till grund för en trygg och upplevelserik stadsdel, där det är nära till andra delar av staden och enkelt att välja hållbara sätt att ta sig runt i staden. (...) Programmet syftar vidare till att genomföra stadens övergripande mål för en hållbar mobilitet i enlighet med framkomlighetsstrategin. (Program för Slakthusområdet, 2010, s. 3)

Stockholm är, i alla fall med nordiska mått mätt, en storstad och "hållbara sätt att ta sig runt i staden" behöver finnas med i stadsutvecklingens alla faser – det är på så sätt en central hållbarhetsfråga. I samma text nämns också "parkeringsstrategi":

En strategi för hur handel och andra urbana funktioner kan etableras inom området behöver tas fram, liksom en fördjupad parkeringsstrategi för att säkerställa uppdraget om hållbar mobilitet. (Program för Slakthusområdet, 2010, s. 5)

Möjligen är beskrivningarna av den hållbara mobiliteten mer av ett tema som faller in under samtliga av de mer ursprungliga hållbarhetsdiskurserna än en egen diskurs. Temat anknyter till ekologisk hållbarhet eftersom väl-designad kollektivtrafik långsiktigt minskar till exempel CO₂-utsläppen. Samtidigt kan bra förutsättningar för människor att röra sig mellan

områden i en stad minska segregation – ett centralt perspektiv i den sociala hållbarhetsdiskursen. Slutligen är mobiliteten till och från Slakthusområdet viktig ur ett ekonomiskt hållbarhetsperspektiv: det bör vara lätt att ta sig till Slakthusområdet för konsumtion och annan kommersiell verksamhet, men också för att människor ska kunna arbeta där men bo någon annanstans, och tvärt om. Även i Atrium Ljungbergs text finns det en version av denna mobila men hållbara livsstil:

Platsen inbjuder till en hållbar livsstil med fokus på närhet till livets alla delar. (Slakthusområdet, Atrium Ljungberg, s. 10–11)

Arbete, nöje, bostad och andra aktiviteter ska uppfattas som nära; det är så en ”hållbar livsstil” representeras i denna text.

4.5 Fysiskt-estetisk hållbarhet

En *fysiskt-estetisk hållbarhetsdiskurs* är tydlig i de analyserade texterna. Här konstrueras hållbarhet på ett väldigt konkret sätt. Det handlar dels om hur länge materialen som används faktiskt håller, dels om att byggnaderna och stadsdelen ska anknyta till ett arkitektoniskt formspråk som står sig över tid. I ett övergripande program för arkitekturen i Slakthusområdet står följande:

Att tolka samtiden på ett högkvalitativt sätt är förmå plocka upp nuet och ge det fysisk form. Det kan handla om teknik, material, hållbarhet, politik, ekonomi, stilideal och innovation gällande användning. (...) Arkitektonisk kvalitet är hållbar, står sig över tid, ha (så!) en robusthet som bär byggnaden, åldras med värdighet. (Övergripande kvalitetsprogram: Arkitekturen i Slakthusområdet, 2023, s. 17)

I utdraget flyter den fysiska och estetiska hållbarheten nästan samman: det är den ”arkitektoniska kvaliteten” som är hållbar och står sig över tid – alltså en typ av estetisk hållbarhet – samtidigt som den har ”en robusthet som bär byggnaden” som snarast handlar om rent fysisk hållbarhet (även om en metaforisk tolkning av en estetik som ”bär” en byggnad också är möjlig). Den fysiska hållbarheten lyfts sedan fram ännu mer explicit på flera ställen i det övergripande kvalitetsprogrammet, men också i det specifika arkitekturprogrammet för just kulturkvarteren:

Materialen ska vara gedigna, med lång hållbarhet och som åldras med skönhet, så som tegel, trä och sten. (Arkitekturprogram för kulturkvarteren, 2023, s. 10)

Här är det tydligt att det är fysisk hållbarhet, alltså att materialen bryts ned och förstörs långsamt ("lång hållbarhet") som lyfts fram, men även i detta exempel flyter den fysiska hållbarheten ihop med den estetiska. "Lång hållbarhet", som refererar till materialen, samordnas additivt med "som åldras med skönhet".

I ytterligare ett exempel från det Kulturkvartersspecifika arkitekturprogrammet frikopplas det estetiska mer från det fysiska:

Stadsbyggandet och arkitekturen är kraftfulla redskap som kan bidra till att styra utvecklingen till en ännu vackrare stad i hållbar riktning.

(Arkitekturprogram för kulturkvarteren, 2023, s. 3)

Kanske är detta främst en realisering av en typ av arkitektonisk diskurs om arkitekturens potential för att göra staden "vackrare", men "hållbar" finns med där, om än lite påklistrat som "i hållbar riktning". Det rör sig i alla fall om en koppling mellan arkitektur och estetik och hållbarhet, även om denna koppling egentligen inte beskrivs så tydligt.

Genren spelar givetvis roll i Övergripande kvalitetsprogram och Arkitekturprogram för kulturkvarteren, som utdragen hämtats från. Dessa är texter som grundade i ett fackspråk som arkitekter använder och anknyter till en övergripande arkitektonisk diskurs (Grincer, 2016) där estetisk och fysisk hållbarhet samt arkitekturens kraft och potential att förändra samhället är framskjutna. Samtidigt anknyter den fysiskt-estetiska hållbarhetsdiskursen inte till McDonough och Braungarts (2002; 2013) tankar om "cradle-to-cradle"-design. Medan de senare lyfter fram dynamisk funktionalitet grundligt förankrad i fördesignade och cirkulära sätt att tänka om hållbarhet, så är stadsutvecklingen i den fysiskt-estetiska hållbarhetsdiskursen mer inriktad på en enda design som ska hålla riktigt länge. Vad som händer efter "länge", då behov ändrats och material till slut brutits ner, är inte i fokus.

4.6 Kulturhistorisk hållbarhet

Många av de texter som analyserats (se tabell 1) pekar på de kulturhistoriska värdena i Slakthusområdet, ofta i relation till det livsmedelsindustriella arvet. Men dessa representationer relateras sällan explicit till hållbarhet. Vid ett tillfälle sker det dock tydligt:

Slakthusområdet utvecklas hållbart med respekt för sin unika historia och arkitektur. Nu skapas en ny era med funktionella byggnader med lågmäld variation och hög kvalitet som lyfter fram den bevarade kulturhistoriska bebyggelsen. En blandstad som bygger vidare på tidigare årtiondens

byggnadskonst och tillför nya parker och torg. (Övergripande kvalitetsprogram: Arkitekturen i Slakthusområdet, 2023, s. 6)

Här definieras alltså det hållbara Slakthusområdet explicit som en stadsdel som skapas ”med respekt för sin unika historia och arkitektur”. Ett exempel är inte nog för att definitivt slå fast att det finns en *kulturhistorisk hållbarhetsdiskurs* i de analyserade texterna, men utdraget ur det övergripande arkitekturprogrammet representerar ett cirkulärt perspektiv på stadsutveckling där det befintliga inte ska rivas eller tas bort utan designas in i det nya. Här finns det interdiskursiva kopplingar till det som McDonough och Braungart (2002; 2013) kallat ”upcycling” och ”cradle-to-cradle”-design där verklig hållbarhet bygger på cirkulär design där allt kan användas i flera cykler, inte bara en enda, även om vi givetvis inte kan anta att de som designade Slakthusområdet i början av förra seklet tänkte på byggnadernas första, andra eller tredje användningscykel.

5 Indexerade sociala praktiker

I fältstudien dokumenterades Slakthusområdets och i synnerhet Kulturkvarterens semiotiska landskap fotografiskt. Studien visar till att börja med att Kulturkvarteren är den del av Slakthusområdet som ger ett mest färdigt intryck – övriga delar är antingen rivna eller på väg att kraftigt förändras. Flera verksamheter är på plats i Kulturkvarteren, exempelvis en skola, en konsertlokal och några restauranger och caféer. Däremot kan ingen egentlig nybyggnation identifieras, utan det är befintliga byggnader som modifierats och renoverats. Figur 1 visar en affisch på fundamentet till en skorsten som uppenbarligen är en del av den existerande, äldre bebyggelsen i Slakthusområdet: ”THERE IS A NEW DISTRIKT [så!] IN TOWN”.

Figur 1. Affisch på industriskorsten: Nytt i det gamla.

Att affischen sitter på en äldre industriskorsten har betydelse. Det nya distriktet är inte nybyggt utan skapas med grund i det som redan finns på platsen. Att "distrikt" har svensk stavning skapar också en kontrast mot exempelvis "meatpacking district" i New York.

Figur 2 visar den så kallade ”förbindelsehallen” som förr användes för att binda samman slakterier med kylutrymmen.

Figur 2. Förbindelsehallen mellan slakt- och kylutrymmen.

Här är det tydligt att nya inslag byggs in i de gamla. Nya verksamheter har flyttat in – till höger i figur 2 ligger en bar även om det inte är tydligt på bilden – men den gamla byggnadens lite slitna delar är fortfarande kvar. Planteringarna i gula lådor och de konstlikande målningarna som också går i gult indexerar moderna, levande sociala praktiker och verksamheter medan exempelvis avfallande färg och delvis lappat tegel i olika nyanser indexerar tidigare praktiker såsom industriverksamhet på platsen. Det går alltså att argumentera för att dessa praktiker grundas i ett speciellt perspektiv på hur urbana miljöer ska förändras. Detta perspektiv har tidigare i analysen kallats för en diskurs om kulturhistorisk hållbarhet. I analysen av texterna ovan identifierades ett enda exempel där hållbarhet explicit knöts till respekten för kulturhistoriska värden (Övergripande kvalitetsprogram: Arkitekturen i Slakthusområdet, 2023, s. 6). Däremot är de flesta av de analyserade texterna fulla med beskrivningar av hur viktigt det är att respektera dessa värden, även om de alltså inte explicit knyts till hållbarhet.

I övrigt är det främst kommersiella praktiker som indexeras i Kulturkvarteren. Den bevarade livsmedelshistoriska bebyggelsen indexerar ju i sig kommersiella praktiker, men nya verksamheter har flyttat in. Till vänster i figur 3 finns ett sådant exempel. ”Stockholm roast” är en kaffebar som flyttat in i en befintlig, men renoverad, byggnad.

Figur 3. Kommersiella praktiker av nyare och äldre typ.

Texten indexerar försäljning av kaffe, men det intressanta är hur placeringen av skylten på den bevarade industribyggnadens vägg indexerar den typ av gentrifierade användning av industrilokaler som tilltalar en ung, urban medelklass också i andra storstäder (jfr Stroud, 2017 om Old Biscuit Mill i Kapstaden). Till höger i figur 3 finns en skylt med namnet Wurstmaster. Den är placerad på en byggnad precis där Kulturkvarteren slutar och det står ”KÖTTIGA KORVAR FÖR DIG”. Det handlar alltså om en skylt som indexerar korvförsäljning. Denna skylt är placerad på en byggnad som ännu inte renoverats (eller rivits). I båda fallen kan man kanske säga att det är en ekonomisk hållbarhetsdiskurs som slår igenom. Slakthusområdet måste bjuda in till långsiktigt hållbara ekonomiska praktiker för att området ska blomstra. Troligen passar dock Wurstmasters verksamhet sämre in i den ekonomiska hållbarhet som konstrueras i särskilt Atrium Ljungbergs texter om framtidens Slakthusområde – den tilltalar troligen inte den urbana medelklass som Slakthusområdet delvis designas för (jfr Adami, 2020 om bortrenoverade ekonomiska praktiker i ”Kirkgate market” i Leeds).

6 Sammanfattning och slutord

Syftet med artikeln har varit att identifiera diskurser om hållbarhet i texter om stadsomvandlingen, men också att se hur dessa ligger bakom några av de sociala praktiker som indexeras i Slakthusområdet semiotiska landskap. Det kan konstateras att triaden social, ekonomisk och ekologisk hållbarhet

(främst i form av en återbruksdiskurs) återfinns som diskurser, även om diskursen om ekonomisk hållbarhet mest var synlig i texten från Atrium Ljungberg, som är en kommersiell aktör.

Den sociala hållbarheten i utvecklingen av Slakthusområdet anknyter dels till mer övergripande mål i staden, dels lyfter den fram arkitekturens potential som verktyg för samhällsförändring, där exempelvis ”trygghet” lyfts fram som ett centralt värde i den socialt hållbara staden.

Den ekologiska hållbarheten finns närvarande i texterna, och aktualiseras främst i form av en återbruksdiskurs där till exempel återanvändning av dagvatten lyfts fram. En typ av externalisering av hållbarhetssystem förespråkas också, så att de blir synliga i Slakthusområdet. I analysen av Rosendal i Uppsala noterade Bäckman m.fl. (2024) att många av byggnaderna i området har externaliserade hållbarhetsfunktioner:

Sedum and solar panels are present to the extent that they become a justification for buildings being recognised as sustainable. As noted, many of the sustainability measures done in the area are visible, the exception being energy-efficient features beyond sedum roofs and solar panels. These include “passive houses” and buildings heated by recycled heating from appliances, lighting and water. (Bäckman m.fl., 2024, s. 423)

Det är intressant att denna externalisering inte nämns i de plan- och strategitexter som Bäckman m.fl. analyserade. Med andra ord, de synliga hållbarhetslösningarna verkade inte vara värda att nämna i dessa texter, och Bäckman m.fl. spekulerar i att det har att göra med att de inte bidrar till områdets estetiska gestaltning (2024, s. 423).

Till skillnad från resultaten från Bäckman m.fl. (2024) så konstrueras i texterna om Slakthusområdet en typ av skriftliga instruktioner för skapandet av indexikala tecken på ekologiskt hållbara praktiker i det semiotiska landskapet. Av samtliga identifierade hållbarhetsdiskurser är återbruksdiskursen den som tydligast ansluter till McDonough och Braungarts (2002; 2013) ”upcycling”-tankar där verklig hållbarhet endast kan uppnås då cirkulära system för produktion och konsumtion slår igenom på bred front i samhället – inklusive i alla designpraktiker. Till viss del kan bevarandet av industrihistoriska byggnader och material också knytas till McDonough och Braungarts ”upcycling”-program: det gamla får ny användning, men inte med grund i att all design ska vara cirkulär utan för att de har högt kulturhistoriskt värde.

Några andra hållbarhetsdiskurser kunde också identifieras, bortom nämnda triad. Ett arkitektur-perspektiv är tydligt i den fysiskt-estetiska hållbarhetsdiskurs där hållbarhet konstrueras som byggnadsmaterialens fysiska hållbarhet samt som hur väl arkitekturens estetik står sig över tid.

Den senare aspekten är relaterad till den kulturhistoriska tematik som genomsyrar flera av de analyserade texterna, där respekten för tidigare verksamheter och traditioner i Slakthusområdet ska vara tydlig vid stadsutvecklingen, även om detta bara en gång kopplades direkt till hållbarhet.

Vilka av dessa olika hållbarhetsdiskurser anslöt då de indexerade sociala praktikerna i Slakthusområdets semiotiska landskap till? Fältstudien visade att främst ekonomiska och arkitektoniska praktiker indexeras: att konsumera, men att göra det i miljöer som anknyter till tidigare praktiker i Slakthusområdet. Dessa är inte neutrala praktiker utan grundas i särskilda kulturhistoriska hållbarhetsdiskurser där tidigare verksamheter ska kännas igen i ny arkitektur och att tidigare byggnadsmaterial ska förbli synliga i den nya stadsmiljön. Ett nytt sätt att konsumera kaffe (en kommersiell praktik) ska ske i en byggnad där tidigare praktiker (industriell slakt av djur, till exempel) indexeras genom exempelvis bevarade byggnadsmaterial. Att de kulturhistoriska diskurserna slår igenom kan som nämnts relateras till McDonough och Braungarts (2002; 2013) hållbarhetstankar om "cradle-to-cradle"-design, om den tolkas som att inte förstöra utan återanvända det gamla. Denna kulturhistoriska återanvändning finns alltså tydligt indexerad i Kulturkvarteren.

Intressant nog fanns ingen tydlig indexering av ekologiska hållbarhetspraktiker – som de flesta kanske uppfattar som kärnan i hållbar stadsutveckling. Det fanns alltså till exempel inga synliga, externaliserade hållbarhetssystem, som de som beskrevs i Arkitekturprogram för kulturkvarteren (2023, s. 36). Som nämnts ger denna analys alltså motsatt resultat i relation till Bäckman m.fl. (2024). De visade hur den urbana miljön uppvisade ett stort antal externaliserade tecken på ekologiska hållbarhetssystem, som till exempel solpaneler, medan dessa inte är framskjutna i de stadsplaneringstexter som de analyserade. I fallet med Slakthusområdet innehåller en av texterna som realiserar återbruksdiskursen explicita instruktioner för hur ett sådant teckenskapande kan gå till, men i själva miljön finns inga sådana tecken.

Även om Kulturkvarteren är ett av de områden som kommit längst i sin förändringsprocess så är Slakthusområdet i stort ett stadsutvecklingsprojekt i sin linda, och realiseringen av strategitexternas hållbarhetsdiskurser i konkret stadsmiljö behöver studeras longitudinellt. Det kan därför slås fast att medborgare som just nu vistas i Slakthusområdets Kulturkvarter knappast kan få en förståelse för den "hållbara" stadsutveckling som ska genomsyra stadsutvecklingen. Fältstudien visade att tidigare kommersiella praktiker fortfarande indexeras i Kulturkvarteren, genom att befintlig arkitektur är bevarad och genom att företagsnamn som Wurstmaster finns kvar i miljön. Nya kommersiella praktiker indexeras

också tydligt. Men för att tolka dessa tecken i relation till hållbarhetsdiskurser krävs nog att man närstuderar de stadsutvecklingstexter som listas i tabell 1. Med andra ord spelar språket i strategitexter just nu en större roll än texter, artefakter och indexikala tecken på plats i Slakthusområdet för att skapa betydelser om hållbarhet i Stockholms största stadsutvecklingsområde. Vidare semiotiska landskapsstudier krävs för att undersöka om så blir fallet även i framtiden.

Litteratur

- Adami, E. (2020). Shaping public spaces from below: The vernacular semiotics of Leeds Kirkgate Market. *Social Semiotics*, 30(1), 89–113.
- Björkvall, A. (2018). Det värdefulla skräpet: ”Upcycling” och värdeökningens semiotik. I A. M. Hipkiss, P. Holmberg, L. Olvegård, K. Thyberg & M. P. Ängsal (Red.), *Grammatik, kritik, didaktik: Nordiska studier i systemisk-funktionell lingvistik och socialsemiotik* (s. 55–77). Göteborgs universitet.
- Björkvall, A., & Archer, A. (2019). Material Sign-Making in Diverse Contexts: ‘Upcycled’ Artefacts as Refracting Global/Local Discourses. I A. Sherris & E. Adami (Red.), *Making signs, translanguaging ethnographies: exploring urban, rural and educational spaces* (s. 45–63). Multilingual Matters.
- Blackwood, R., Lanza, E., & Woldemariam, H. (2016). *Negotiating and contesting identities in linguistic landscapes*. Bloomsbury.
- Brundin, A., Johnsson, A., & Kroon, E. (2012). *Kött & blod: Slakthusområdet i Johanneshov 100 år*. Informationsförlaget.
- Bäckman, M., Pettersson, K., & Westberg, L. (2024). Tracing sustainability meanings in Rosendal: Interrogating an unjust urban sustainability discourse and introducing alternative perspectives. *Local Environment*, 29(4), 415–432.
- Crabbe, A. (2012). Three strategies for sustainable design in the developing world. *DesignIssues*, 28(2), 6–15.
- Ferring, M. (2016). En stad i Europaklass: Stockholm bygger slakthus i Enskede. *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, 71, 42–57.
- Fill, A., & Muhlhausler, P. (2006). Introduction. I A. Fill & P. Muhlhausler (Red.), *Ecolinguistics reader: Language, ecology and environment* (s. 1–9). Bloomsbury.
- Grincer, D. (2016). *Architecture as cultural and political discourse: Case studies of conceptual norms and aesthetic practices*. Routledge.
- Idevall Hagren, K., & Westberg, G. (2024). *Kritisk diskursanalys: En språkvetenskaplig introduktion*. Studentlitteratur.
- Järlehed, J. (2024). ”Bo högt, högre, högst”: Vertikalitet i Göteborgs stadsutvecklingsdiskurs. I D. Jansson, I. Melander, G. Westberg & D. Yassin Falk (Red.), *Svenskans beskrivning: Förhandlingar vid trettio-*

- åttonde sammankomsten. Örebro 4–6 maj 2022, Del 3 (s. 9–37). Örebro universitet.
- van Leeuwen, T. (2008). *Discourse and practice: New tools for critical discourse analysis*. Oxford University Press.
- McDonough, W., & Braungart, M. (2002). *Cradle to cradle: Remaking the way we make things*. North Point Press.
- McDonough, W., & Braungart, M. (2013). *The upcycle: Beyond sustainability – designing for abundance*. North Point Press.
- Poutanen, H. (2022). *Ekologisk produktion och konsumtion i skrift och bild: En socialsemiotisk analys av grön markanadsföring i finlandssvenska kundtidningstexter*. Helsingfors universitet.
- Scollon, R., & Scollon, S. W. (2003). *Discourse in place: Language in the material world*. Routledge.
- Shohamy, E., & Gorter, D. (Red.). (2009). *Linguistic landscape: Expanding the scenery*. Routledge.
- Stockholms stad. (u.å.). *Stockholm växer*. <https://vaxer.stockholm/>
- Stockholms stad. (2018). *Översiktsplan för Stockholms stad*. Stadsbyggnadskontoret.
- Stockholms stad. (2024-03-15). *Historik*.
<https://vaxer.stockholm/omraden/stadsutvecklingsomraden/soderstaden/slakthusområdet/historik/>
- Stockholms stad. (2025-07-04). *Slakthusområdet*.
<https://vaxer.stockholm/omraden/stadsutvecklingsomraden/soderstaden/slakthusområdet/>
- Stroud, C. (2017). A postscript on the postracial 1. I C. Kerfoot & K. Hyltenstam (Red.), *Entangled discourses: South-north orders of visibility* (s. 230–238). Routledge.
- Teleman, U., Hellberg, S., Andersson, E., & Holm, L. (1999). *Svenska akademins grammatik. 4 Satser och meningar*. Svenska akademien.
- Thurlow, C., & Jaworski, A. (2010). *Semiotic landscapes: Language, image, space*. Continuum.
- World Commission on Environment and Development. (1987). *Our Common Future*. United Nations.
<https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>